

salary distribution by Gini's coefficient on the basis of a sample of the years 1970—2006 were presented.

The surveys confirmed the parabolic impact of salary inequalities on the economic growth. The optimum salary inequality of Gini's coefficient (about 28,7%) was estimated. Too high inequalities in the years 2000—2006 (differed substantially from the optimum value) caused a slowdown of the economic increase.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены результаты эконометрических обследований, в которых проверяются две гипотезы: первая Кузнетса — о влиянии экономического уровня на неравенства вознаграждений и вторая — о параболическом влиянии неравенств на экономический рост. Статья представляет ряд неравномерностей распределения заработной платы с использованием коэффициентов Джини, принимая за основу анализа количество полнозанятых работников на основе выборочных данных за 1970—2006 гг.

Обследования позволили подтвердить параболическое влияние неравенства заработной платы на экономический рост. Оценилось оптимальное неравенство зарплаты коэффициента Джини на уровне ок. 28,7%. Слишком большие неравенства в 2000—2006 гг, в значительной степени отличающиеся от оптимальной величины, вызывали замедление экономического роста.

BADANIA I ANALIZY

Józef Stanisław ZEGAR

Ekonomicznie żywotne gospodarstwa rolne użytkowane przez nierolników¹

W zbiorowości prawie 2,5 mln gospodarstw indywidualnych w Polsce ok. 10% stanowią gospodarstwa, które mogą być uznane za żywotne ekonomicznie według miary stosowanej w Unii Europejskiej (UE) w badaniach struktury gospodarstw rolnych. Za miarę żywotności ekonomicznej (lub inaczej wiel-

¹ Pod pojęciem „nierolników” należy rozumieć gospodarstwa domowe z przeważającymi dochodami spoza rolnictwa.

kości ekonomicznej) przyjmuje się wielkość standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM — *Standard Gross Margin*). SGM stanowi nadwyżkę wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich, w warunkach przeciętnych dla danego regionu. Jednostką miary tej nadwyżki jest tzw. europejska jednostka wielkości (ESU — *European Size Unit*, stanowiąca ekwiwalent 1200 euro). W warunkach rolnictwa polskiego za gospodarstwa żywotne ekonomicznie przyjmuje się na ogół te, dla których wielkość ekonomiczna wynosi co najmniej 8 ESU². Pozostałe gospodarstwa określa się mianem nieżywotnych (do 4 ESU) oraz słabo żywotnych (4—8 ESU).

Gospodarstwa indywidualne, o których mowa w artykule, są użytkowane przez rodziny (ściślej, w terminologii statystycznej, przez gospodarstwa domowe). Więzy gospodarstw rolnych z gospodarstwami domowymi są rozliczne, a do najważniejszych należy: z jednej strony — wkład pracy rodziny w działalność gospodarstwa rolnego oraz z drugiej strony — dostarczanie dochodu rolniczego na utrzymanie gospodarstwa domowego (rodziny). Więzy te ulegają znaczącemu osłabieniu wraz z rozwojem cywilizacyjnym. Gospodarstwo rolne coraz rzadziej bowiem dostarcza wyłącznego lub nawet głównego dochodu na utrzymanie rodziny, zaś rodziny użytkowników gospodarstw rolnych coraz częściej podejmują pracę także poza gospodarstwem rolnym. W ujęciu statystycznym znajduje to wyraz w podziale gospodarstw domowych użytkujących gospodarstwo rolne (ściślej — gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego) na grupy społeczno-ekonomiczne wyróżniane według kryterium przeważającego dochodu.

Jedną z grup, o podstawowym znaczeniu dla rolnictwa, jest grupa gospodarstw domowych rolników, tzn. wedle praktyki statystycznej takich, które uzyskują przeważający dochód na utrzymanie rodziny z gospodarstwa rolnego prowadzonego na własny rachunek. Nie wszystkie gospodarstwa rolników użytkują żywotne ekonomicznie gospodarstwa rolne, ale też nie wszystkie ekonomicznie żywotne gospodarstwa rolne zapewniają podstawowe źródło utrzymania rodzinom (gospodarstwom domowym) je użytkującym. Gospodarstwa rolne użytkowane przez gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego uzyskujące podstawowy (przeważający) dochód ze źródeł pozarolniczych (praca najemna, emerytura, renta itd.) nazwiemy łącznie na użytek artykułu gospodarstwami rolnymi użytkowanymi przez nierolników, z tym że przedmiotem rozważań tego artykułu będzie tylko podgrupa gospodarstw ekonomicznie żywotnych.

Gospodarstwa domowe nierolników użytkujące ekonomicznie żywotne gospodarstwa rolne stanowią interesującą grupę społeczną. Użytkują one gospodarstwa rolne należące do „śmietanki” polskiego rolnictwa pod względem wiel-

² Według typologii gospodarstw stosowanej w UE gospodarstwa do 4 ESU uważa się za bardzo małe, 4—8 ESU za małe, 8—16 ESU za średnio małe, 16—40 ESU za średnio duże, 40—100 ESU za duże oraz 100 i więcej ESU za bardzo duże.

kości ekonomicznej, ale mają inne (pozarolnicze) źródło utrzymania, a zatem otrzymują relatywnie duży dochód poza dochodem rolniczym. Z tego względu interesujące jest poznanie gospodarstw rolnych oraz gospodarstw domowych tej grupy. Dane badania struktury gospodarstw rolnych, przeprowadzone przez GUS na próbie reprezentatywnej ok. 200 tys. gospodarstw rolnych w 2007 r., umożliwiają „zgrubną” charakterystykę gospodarstw rolnych oraz nakładów pracy wydatkowanych przez rodzinę w gospodarstwie rolnym i źródeł utrzymania gospodarstw domowych³. Wyniki tych badań dla wyróżnionej grupy nierolników opiszemy na tle wszystkich gospodarstw indywidualnych żywotnych ekonomicznie oraz incydentalnie — na tle gospodarstw rolników⁴. Pełna charakterystyka tej grupy społecznej będzie możliwa na podstawie danych ze spisów powszechnych.

POTENCJAŁ EKONOMICZNIE ŻYWOTNYCH GOSPODARSTW NIEROLNIKÓW

Za gospodarstwa rolne żywotne ekonomicznie uznaliśmy na użytek artykułu gospodarstwa rolne o standardowej nadwyżce bezpośredniej co najmniej 8 ESU. Nie jest to wygórowany poziom, ale w warunkach rolnictwa polskiego można uznać, że jest on do przyjęcia. Liczba takich gospodarstw wynosi 243 tys., z tego 212 tys. to gospodarstwa rolników, tzn. utrzymujących się z gospodarstwa rolnego, a pozostałe 310 tys. ma nierolnicze przeważające źródło utrzymania. Właśnie ta ostatnia grupa jest przedmiotem naszego zainteresowania. Nie stanowi ona znaczącej pozycji w strukturze gospodarstw indywidualnych, bowiem jej udział w ogólnej liczbie gospodarstw to zaledwie 1,3%. Pozycja tej grupy jest jednak daleko większa, o czym świadczy użytkowanie 4,9% użytków rolnych (UR) (700 tys. ha), udział w pogłowie zwierząt gospodarskich na poziomie 4,5% (338 tys. SD), jeszcze wyższy udział w nadwyżce bezpośredniej — 6,9% (544 tys. ESU) oraz udział w wydatkowanych nakładach pracy — 2,3% (52 tys. JZP)⁵. Ważniejszy wydaje się jednak aspekt społeczny, gdyż grupa ta konkuruje z rolnikami, dla których gospodarstwo rolne stanowi podstawowe źródło utrzymania.

³ Metodologia tych badań oraz niektóre wyniki znajdują się w publikacji *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.* (2008), GUS.

⁴ Wykorzystane w artykule dane zostały obliczone na podstawie wyników badania struktury gospodarstw rolnych 2007 przez Urząd Statystyczny w Olsztynie, według ustalonego programu, na potrzeby realizacji zadania badawczego *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, wykonywanego w IERiGŻ-PIB w Warszawie. W tekście odwołujemy się do nich, określając je jako dane US w Olsztynie.

⁵ Sposób ustalania i interpretacji wymienionych miar: pogłowia zwierząt w sztukach dużych (SD), nakładów pracy w tzw. jednostkach pełnozatrudnionych (JPZ) oraz standardowej nadwyżki bezpośredniej (ESU) można znaleźć w przywołanej już publikacji GUS (*Charakterystyka...*, 2008).

TABL. 1. POTENCJAŁ PRODUKCYJNO-EKONOMICZNY GOSPODARSTW ROLNYCH W 2007 R.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem		Gospodarstwa rolników ogółem		Gospodarstwa nierolników $\geq$ ≥ 8 ESU
		w tym $\geq$ ≥ 8 ESU		w tym $\geq$ ≥ 8 ESU	
Liczba gospodarstw w tys.	2387,2	242,7	602,9	211,7	31,0
Użytki rolne w ha	14205,4	6557,3	8793,6	5857,4	699,9
Nakłady pracy w JPZ	2245,8	528,1	1073,0	476,1	52,0
Pogłowie w SD	7577,8	4975,7	5933,9	4638,2	337,5
Wielkość ekonomiczna w ESU	7914,8	4853,6	5642,9	4310,0	543,6

Źródło: opracowano na podstawie danych US w Olsztynie.

Wyróżniona grupa gospodarstw domowych użytkuje gospodarstwa rolne należące do czołówki naszego rolnictwa. Przeciętny ich obszar jest prawie 4-krotnie większy w stosunku do przeciętnego gospodarstwa indywidualnego, 1,5 raza większy od przeciętnego gospodarstwa rolników, jednak o prawie 1/5 mniejszy aniżeli gospodarstwa rolników w tej samej grupie wielkości ekonomicznej. To tłumaczy różnicę w przeciętnej wielkości ekonomicznej między tymi grupami gospodarstw na korzyść analizowanej grupy. Ostatni fakt uzasadnia lekką przewagę gospodarstw rolników w tym zakresie.

Ekonomicznie żywotne gospodarstwa nierolników, bardziej aniżeli pozostałe, w tym także gospodarstwa rolników o podobnej wielkości ekonomicznej, pracują efektywnie, czyli są ukierunkowane na wysoką wydajność pracy, a także ekonomiczną wydajność ziemi. Ta pierwsza jest aż 3-krotnie większa aniżeli w gospodarstwach indywidualnych ogółem oraz o 15% większa aniżeli w porównywalnej grupie gospodarstw rolników. Ta druga jest natomiast większa, odpowiednio o 39% i o 5%. Gospodarstwa nierolników mają zatem przewagę nad gospodarstwami rolników, zwłaszcza pod względem wydajności pracy.

TABL. 2. WYBRANE WSKAŹNIKI POTENCJAŁU PRODUKCYJNO-EKONOMICZNEGO I SPRAWNOŚCI GOSPODARSTW ROLNYCH W 2007 R. (przeciętnie na gospodarstwo)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem		Gospodarstwa rolników ogółem		Gospodarstwa nierolników $\geq$ ≥ 8 ESU
		w tym $\geq$ ≥ 8 ESU		w tym $\geq$ ≥ 8 ESU	
Użytki rolne w ha	5,95	27,02	14,59	27,67	22,58
Nakłady pracy w JPZ	0,94	2,18	1,78	2,25	1,68
Pogłowie w SD	3,17	20,50	9,84	21,91	10,89
Nakłady pracy/100 ha UR	15,81	8,05	12,20	8,13	7,43
Obsada pogłowia w SD/ha UR	0,53	0,76	0,67	0,79	0,48
Wielkość ekonomiczna w ESU	3,32	20,00	9,36	20,36	17,54
Wydajność pracy w ESU/JZP	3,52	9,19	5,26	9,05	10,45
Wydajność ziemi w ESU/ha	0,56	0,74	0,64	0,74	0,78

Źródło: jak przy tabl. 1.

Ekonomicznie żywotne gospodarstwa nierolników nie stanowią grupy jednolitej pod względem obszaru, wielkości ekonomicznej oraz innych wielkości. Ta grupa stanowi zaledwie 1,3% ogółu gospodarstw indywidualnych oraz 12,8% gospodarstw o wielkości ekonomicznej 8 i więcej ESU. Występują w niej zarówno gospodarstwa o powierzchni do 1 ha, jak i gospodarstwa o największym obszarze. W pierwszym przypadku na grupę gospodarstw nierolników przypada 0,2% ogółu gospodarstw indywidualnych oraz 47% gospodarstw żywotnych ekonomicznie tej grupy obszarowej. W liczbach absolutnych oznacza to, że ok. 1,5 tys. gospodarstw nierolników prowadzi fermową produkcję na znaczną skalę lub, w mniejszym stopniu, wysoko dochodowe uprawy warzywniczo-ogrodnicze. W drugim przypadku, czyli w grupie gospodarstw o powierzchni co najmniej 100 ha UR, żywotne ekonomicznie gospodarstwa nierolników stanowią 13,4% ogółu gospodarstw indywidualnych oraz tyle samo (13%) ogółu gospodarstw ekonomicznie żywotnych.

ŹRÓDŁA UTRZYMANIA

Gospodarstwa nierolników o nadwyżce bezpośredniej co najmniej 8 ESU otrzymują dochody z różnych źródeł pozarolniczych. Ok. 1/3 tych gospodarstw uzyskuje dochód z działalności nierolniczej na własny rachunek, natomiast ok. 2/3 z pracy najemnej, bez mała połowa ze świadczeń społecznych, a 1/7 z innych źródeł niezarobkowych. Odsetek gospodarstw pozyskujących dochody, zwłaszcza z działalności pozarolniczej na własny rachunek oraz pracy najemnej, jest znacząco wyższy w tej grupie niż w gospodarstwach indywidualnych ogółem (O), w gospodarstwach indywidualnych o nadwyżce co najmniej 8 ESU ($O \geq 8$ ESU) oraz gospodarstwach rolników o takiej samej wielkości ekonomicznej ($R \geq 8$ ESU) (wykr. 1). W badanej grupie nierolników odsetek gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą na rachunek własny jest znacząco większy aniżeli w gospodarstwach ogółem oraz pozostałych wyróżnionych grupach gospodarstw (tabl. 3).

TABL. 3. DZIAŁALNOŚĆ POZAROLNICZA W GOSPODARSTWACH ROLNYCH W 2007 R.

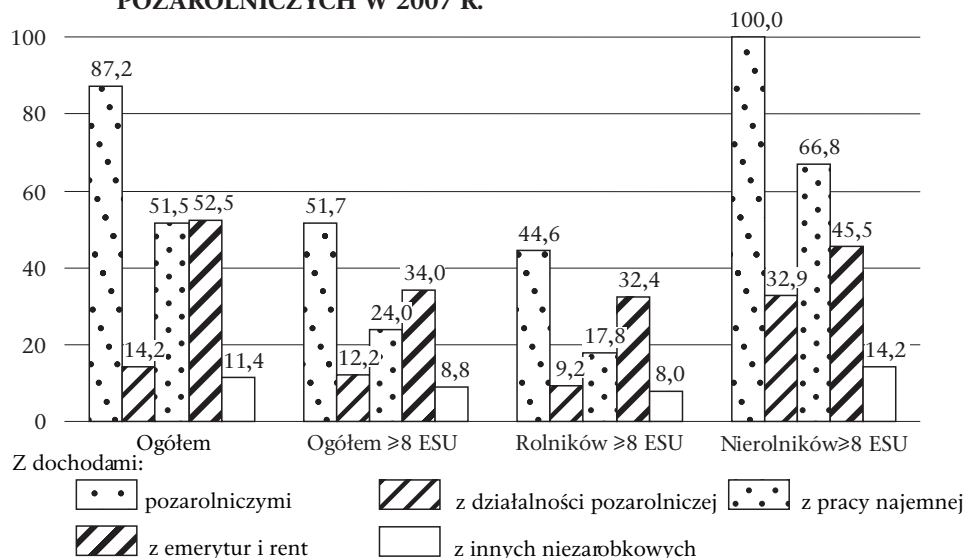
Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem			
	liczba	w odsetkach ogółu gospodarstw indywidualnych	w tym ≥ 8 ESU	
			liczba	w odsetkach ogółu gospodarstw indywidualnych ≥ 8 ESU
Działalność usługowa	32513	1,36	3825	1,58
Agroturystyka	10092	0,42	1036	0,43
Przetwórstwo produktów rolnych	3041	0,13	724	0,30
Rękodzieło	2135	0,09	67	0,03
Akwakultura	11339	0,47	3029	1,25
Wytwarzanie energii	165	0,01	63	0,03
Inna działalność	52102	2,18	4857	2,00

(dok.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolników ≥ 8 ESU		Gospodarstwa nierolników ≥ 8 ESU	
	liczba	w odsetkach ogółu gospodarstw rolników ≥ 8 ESU	liczba	w odsetkach ogółu gospodarstw nierolników ≥ 8 ESU
Działalność usługowa	2187	1,03	1638	5,28
Agroturystyka	582	0,27	454	1,46
Przetwórstwo produktów rolnych	317	0,15	407	1,31
Rękodzieło	48	0,02	19	0,06
Akwakultura	2595	1,23	434	1,40
Wytwarzanie energii	41	0,02	22	0,07
Inna działalność	2101	0,99	2756	8,89

Źródło: jak przy tabl. 1.

Wykr. 1. ODSETEK GOSPODARSTW POZYSKUJĄCYCH DOCHODY ZE ŹRÓDEŁ POZAROLNICZYCH W 2007 R.

Źródło: opracowano na podstawie danych US w Olsztynie.

Zaskakująco przedstawia się podstawowe (przeważające) źródło utrzymania gospodarstw nierolników o wielkości ekonomicznej 8 i więcej ESU, przede wszystkim ze względu na wysoki (prawie 40-procentowy) udział gospodarstw utrzymujących się z pozostałych źródeł. W gospodarstwach ogółem odsetek ten wynosi 7,5%, a we wszystkich gospodarstwach o wielkości ekonomicznej co najmniej 8 ESU — 4,9%. Praca najemna w tej grupie stanowi przeważające źródło utrzymania dla prawie 1/4 gospodarstw domowych, co przy tej wielkości

nadwyżki bezpośredniej może wskazywać, że jest to praca wysoko wynagradzana. Na trzeciej pozycji plasują się dochody z działalności pozarolniczej na własny rachunek, które zapewniają przeważające źródło utrzymania dla ok. 13% gospodarstw (tabl. 3). Okazuje się także, że prawie 800 gospodarstw o powierzchni co najmniej 100 ha UR i nadwyżce bezpośredniej co najmniej 8 ESU, główne źródło utrzymania czerpie z innego źródła aniżeli gospodarstwo rolne.

Taki rozkład żywotnych ekonomicznie gospodarstw nierolników ≥ 8 ESU wymaga bliższego rozpoznania ich podstawowego źródła utrzymania. O ile dochody z pracy najemnej oraz pozarolniczej działalności na własny rachunek (stanowiące podstawowe źródło utrzymania gospodarstw domowych) dają się logicznie wytłumaczyć, to już trudniej to objaśnić w przypadku dochodów ze świadczeń społecznych oraz pozostałych źródeł⁶. Wyjaśnienie tego nie jest możliwe na podstawie danych z badania struktury gospodarstw rolnych GUS, natomiast powinno być możliwe na podstawie danych ze spisów powszechnych.

**TABL. 4. ŹRÓDŁA UTRZYMANIA GOSPODARSTW NIEROLNIKÓW
O WIELKOŚCI 8 I WIĘCEJ ESU NA TLE GOSPODARSTW OGÓŁEM W 2007 R.**

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem		Gospodarstwa nieroln- ków≥8 ESU
		w tym≥8 ESU	
	w % ogółu gospodarstw w tych grupach		
Działalność rolnicza	25,3	87,2	0,0
Działalność rolnicza i praca najemna	1,2	1,5	11,6
Praca najemna	31,6	3,1	24,4
Praca najemna i działalność rolnicza	4,3	0,7	5,1
Działalność pozarolnicza	4,9	1,7	13,2
Emerytury i renty	24,1	0,9	7,1
Inne niezarobkowe	1,1	0,1	0,6
Pozostałe	7,5	4,9	38,0

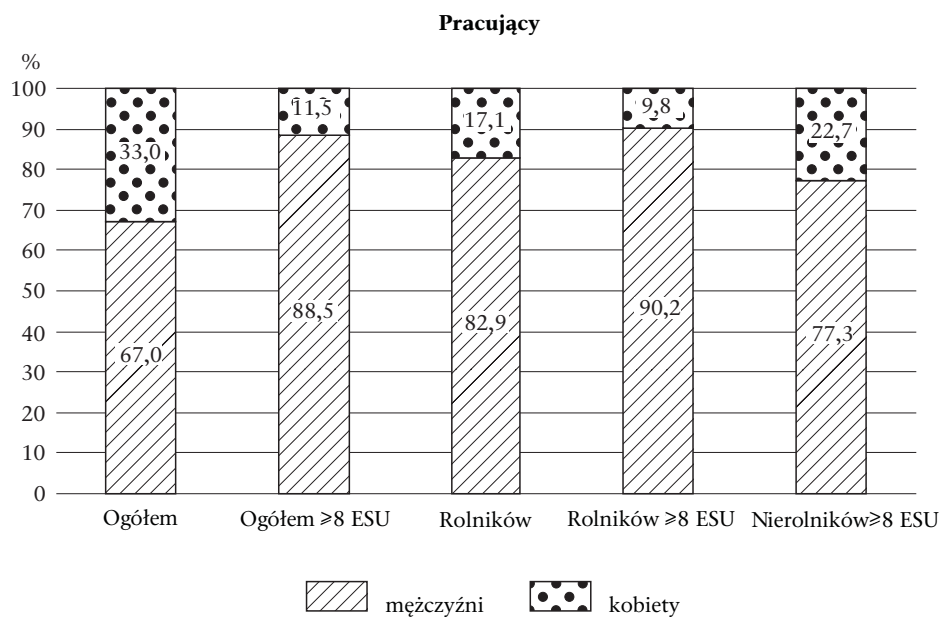
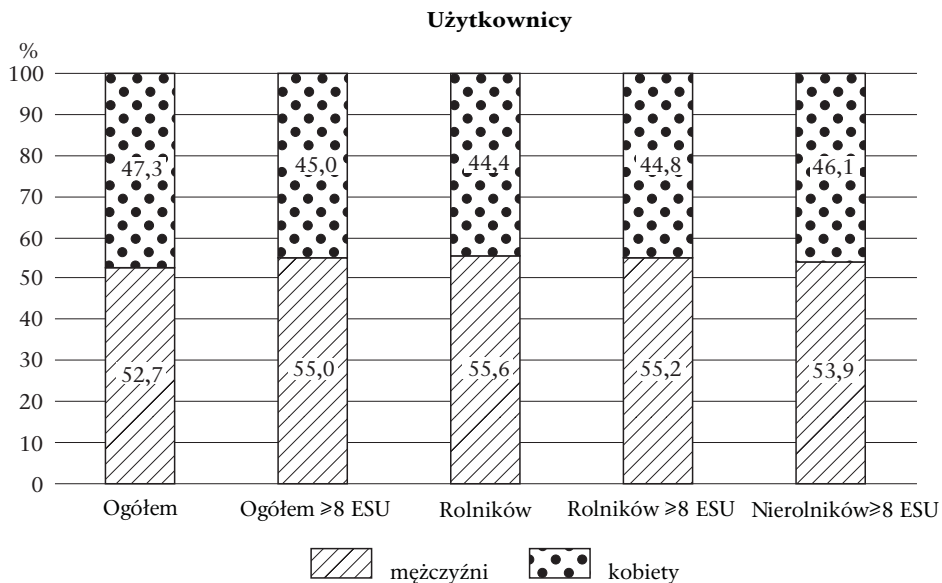
Źródło: jak przy tabl. 1.

CECHY UŻYTKOWNIKÓW

Kto użytkuje ekonomicznie żywotne gospodarstwa rolne nierolników? Jest to, jak się wydaje, niszowa grupa społeczna, o wysokich dochodach pozarolniczych, czerpiąca jednocześnie znaczące dochody z gospodarstwa rolnego, a także korzystająca z przywilejów, jakie są udzielane rolnictwu w ramach mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej UE. Badania struktury gospodarstw rolnych nie obejmują charakterystyki rodziny użytkującej gospodarstwo rolne. To jest możliwe tylko na podstawie danych ze spisu powszechnego lub specjalnych badań reprezentacyjnych. Niemniej jednak badania strukturalne pozwalają na ustalenie płci, wieku i wykształcenia użytkownika oraz pracujących w gospodarstwie członków jego rodziny. Przedstawimy to na wykresach 2 i 3.

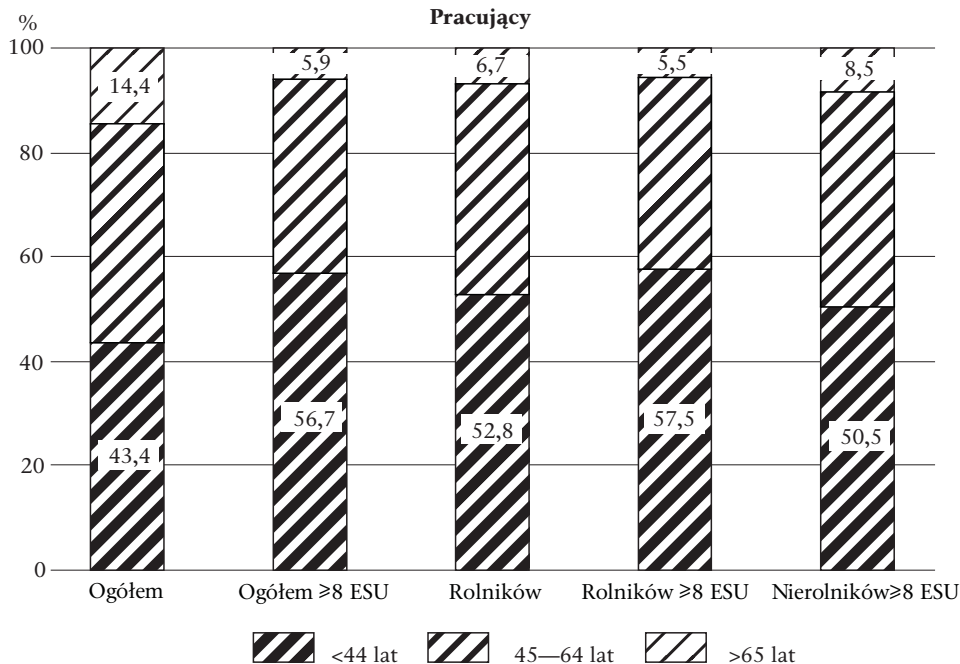
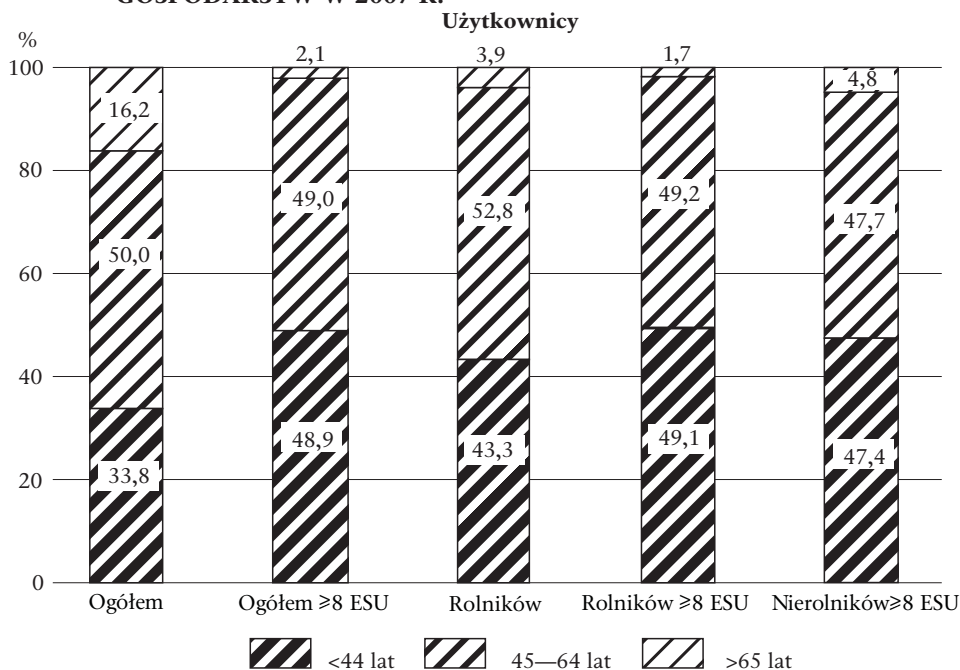
⁶ Nie można wykluczyć, że część z tych gospodarstw swoją relatywnie znaczącą wielkość ekonomiczną „zawdzięcza” sposobowi liczenia standardowej nadwyżki bezpośredniej.

**Wykr. 2. PŁEĆ UŻYTKOWNIKÓW I PRACUJĄCYCH W GOSPODARSTWIE
W WYBRANYCH GRUPACH GOSPODARSTW W 2007 R.**

Źródło: jak przy wykr. 1.

Wykr. 3. WIEK UŻYTKOWNIKÓW I PRACUJĄCYCH W WYBRANYCH GRUPACH GOSPODARSTW W 2007 R.

Źródło: opracowano na podstawie danych US w Olsztynie.

Gospodarstwa ekonomicznie żywotne nierolników są wprawdzie częściej prowadzone przez mężczyzn niż ogółem gospodarstwa rolne, lecz rzadziej aniżeli wszystkie gospodarstwa żywotne ekonomicznie oraz gospodarstwa rolników.

Najem pracowników nie odgrywa większej roli w polskim rolnictwie indywidualnym. Przeciętnie rzecz biorąc, praca rodziny stanowi nieco ponad 95% nakładów pracy. W gospodarstwach ekonomicznie żywotnych jest to 89%, w gospodarstwach rolników — 93%, w gospodarstwach żywotnych ekonomicznie rolników — 89%, a nierolników — 86%. Na tę ostatnią grupę przypada 11% pracowników najemnych mających stałe zatrudnienie w gospodarstwach rolnych, a więc relatywnie więcej aniżeli w gospodarstwach ogółem i gospodarstwach rolników.

Wykształcenie użytkownika gospodarstwa uznawane jest powszechnie za niezwykle ważny czynnik, który wpływa na efektywność gospodarowania. Z poziomem wykształcenia „współgra” potencjał przyrodniczy, w tym powierzchnia gospodarstwa rolnego. Gospodarstwa większe mają lepsze warunki materialne do wsparcia kształcenia dzieci, są też bardziej zainteresowane wykształceniem następcy. Z kolei dzieci użytkowników gospodarstw większych, o wyższych dochodach, upatrują w nich szanse na urządzenie sobie życia.

Gospodarstwa żywotne ekonomicznie nierolników wyraźnie wyprzedzają inne grupy gospodarstw pod względem wykształcenia, zwłaszcza wyższego, zarówno ogólnego jak i rolniczego (tabl. 5).

TABL. 5. WYKSZTAŁCENIE UŻYTKOWNIKÓW GOSPODARSTW ROLNYCH WEDŁUG STOPNIA ŻYWOTNOŚCI EKONOMICZNEJ W 2007 R.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem		Gospodarstwa rolników ogółem		Gospodarstwa nierolników ≥ ≥8 ESU
		w tym ≥ ≥8 ESU		w tym ≥ ≥8 ESU	
	w % ogółu gospodarstw w tych grupach				
Wykształcenie ogólne	96,7	99,2	98,3	99,2	99,3
Wyższe	6,7	6,0	3,2	4,5	16,0
Policealne i średnie zawodowe	24,6	29,9	23,9	28,9	37,1
Średnie ogólne	4,8	2,8	3,0	2,7	4,1
Zasadnicze zawodowe	37,6	44,8	45,7	46,7	32,3
Gimnazjalne i podstawowe	23,0	15,6	22,5	16,4	9,8
Wykształcenie rolnicze	40,8	74,1	62,2	75,8	62,4
Wyższe	1,5	3,4	1,5	2,8	7,5
Policealne i średnie zawodowe	7,9	20,2	13,5	20,3	19,2
Zasadnicze zawodowe	9,3	25,9	20,2	27,7	14,1
Kurs rolniczy	22,1	24,6	27,0	25,0	21,6

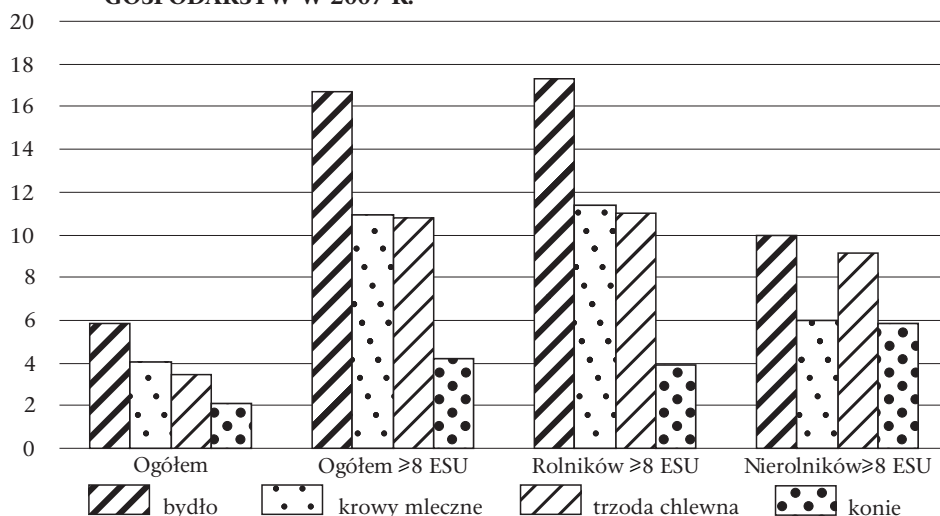
Źródło: jak przy tabl. 1.

PRODUKCJA ROLNICZA

Naturalne wydaje się pytanie o gałęzie produkcji rolniczej, które przesadzają o żywotności ekonomicznej gospodarstw rolnych żywotnych ekonomicznie nierolników, zwłaszcza wobec niższej obsady zwierząt gospodarskich w stosunku do gospodarstw rolników (tabl. 2). Obsada ta wynika w pewnym stopniu z większego odsetka gospodarstw bezinwentarzowych. W gospodarstwach żywotnych ekonomicznie nierolników odsetek gospodarstw bezinwentarzowych wynosi 32%, podczas gdy w gospodarstwach rolników będących w tej samej grupie żywotności ekonomicznej — 1%, a ogółem ($O \geq 8$ ESU) — 3%. Na jedno gospodarstwo z inwentarzem w tej grupie przypada średnio 15,9 SD, podczas gdy w ekonomicznie żywotnych gospodarstwach rolników dwa razy więcej (31,3 SD), a w gospodarstwach ogółem — 4,9 SD. Gospodarstwa ekonomicznie żywotne nierolników rzadziej mają bydło, trzodę chlewną i drób, w stosunku do gospodarstw rolników tej samej grupy żywotności ekonomicznej. Jedyne znaczący wyjątek, pomijając rzadko spotykane przypadki gospodarstw z owcami, kozami i pszczołami, dotyczy koni. Otóż w gospodarstwach nierolników konie utrzymuje 7,7% gospodarstw, nieco więcej niż w gospodarstwach rolników (6,2%). Można sądzić, że są to przede wszystkim konie utrzymywane w celach rekreacyjnych.

Gospodarstwa ekonomicznie żywotne nierolników utrzymują przeciętnie mniej sztuk fizycznych bydła, w tym krów oraz świń, ale więcej koni aniżeli gospodarstwa rolników analogicznej grupy żywotności ekonomicznej (wykr. 4). Świadczy to o mniejszym ukierunkowaniu się na bardziej pracochłonną i mniej poddającą się zmechanizowaniu produkcję zwierzęcą.

Wykr. 4. LICZBA SZTUK ZWIERZĄT PRZYPADAJĄCYCH NA GOSPODARSTWO UTRZYMUJĄCE WYBRANE ZWIERZĘTA W WYRÓŻNIONYCH GRUPACH GOSPODARSTW W 2007 R.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych US w Olsztynie.

Gospodarstwa ekonomicznie żywotne nierolników rzadziej prowadzą uprawy polowe (poza przemysłowymi i innymi oleistymi). Tylko co 4 z nich prowadzi uprawy polowe, podczas gdy w przypadku gospodarstw ekonomicznie żywotnych ogółem uprawy polowe prowadzi ok. 95%, natomiast jeśli już decydują się na prowadzenie poszczególnych upraw, to uprawiają je na znacznej powierzchni. Dotyczy to upraw przeznaczonych na sprzedaż (roślin strączkowych, buraków cukrowych, rzepaku i rzepiku oraz innych roślin oleistych, ziół przyprawowych, cykorii i warzyw gruntowych). Skala produkcji jest znaczna, a orientacja branżowa wynika z rachunku ekonomicznego (opłacalności), popytu oraz możliwości technicznych wykonania niezbędnych prac.

TABL. 6. ŚREDNIA POWIERZCHNIA UPRAW PRZYPADAJĄCA NA GOSPODARSTWO W 2007 R.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem		Gospodarstwa rolników $\geq$ ≥ 8 ESU	Gospodarstwa nierolników $\geq$ ≥ 8 ESU
	w tym ≥ 8 ESU			
	w ha			
O g ó ł e m	5,3	21,9	22,4	18,3
Zboża	4,6	16,6	16,7	15,7
Strączkowe na ziarno	1,3	3,0	2,9	3,7
Ziemniaki	0,5	1,2	1,2	1,2
Buraki cukrowe	3,1	3,9	3,9	4,0
Okopowe pastewne	0,2	0,5	0,5	0,5
Rzepak i rzepik	6,9	13,0	12,9	14,4
Inne oleiste	1,4	3,4	2,9	5,9
Przemysłowe	1,4	3,0	3,0	3,3
Zioła i przyprawy	1,5	3,8	3,8	4,6
Cykorii	2,9	3,0	3,0	5,3
Warzywa gruntowe	0,6	2,2	2,3	7,7

Źródło: jak przy tabl. 1.

ORIENTACJA RYNKOWA

W badaniach struktury gospodarstw rolnych, analogicznie jak w powszechnych spisach rolnych, ustala się przeznaczenie produkcji gospodarstwa rolnego. W dychotomicznym podziale wyróżnia się gospodarstwa rynkowe, czyli takie, które sprzedają na rynku ponad połowę wytworzonej produkcji oraz gospodarstwa samozaopatrzeniowe, które na potrzeby własne (gospodarstwa domowego) przeznaczają ponad połowę wytworzonej produkcji. Ponadto wyróżniono gospodarstwa realizujące w sprzedaży bezpośredniej ponad połowę produkcji towarowej. Tę grupę gospodarstw nazywamy gospodarstwami rynku lokalnego. Dane tabl. 7 wskazują, że ekonomicznie żywotne gospodarstwa nierolników nieznacznie częściej niż pozostałe gospodarstwa tej samej kategorii żywotności ekonomicznej ukierunkowują produkcję na samozaopatrzenie. Bardziej zaakcentowana jest natomiast orientacja na sprzedaż bezpośrednią (rynek lokalny). Różnice w orientacji rynkowej produkcji mieszczą się w umiarkowanym przedziale.

TABL. 7. LICZBA GOSPODARSTW ROLNYCH WEDŁUG ORIENTACJI RYNKOWEJ W 2007 R.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem				Gospodarstwa rolników $\geq$ 8 ESU		Gospodarstwa nierolników $\geq$ 8 ESU	
			w tym $\geq$ 8 ESU					
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Gospodarstwa ogółem	2387,2	100,0	242,7	100,0	211,7	100,0	31,0	100,0
z ukierunkowaniem produkcji na:								
Rynkową	1479,0	62,0	224,3	93,4	196,3	92,7	28,0	90,3
w tym rynek lokalny	385,0	16,0	31,5	13,0	25,9	12,2	5,6	18,7
Samozapatrzeniową	908,2	38,0	18,4	7,6	15,4	7,3	3,0	9,7

Źródło: jak przy tabl. 1.

ZRÓWNOWAŻENIE ŚRODOWISKOWE GOSPODARSTW

Przyjazne środowisku technologie produkcji stanowią nakaz współczesności. W rolnictwie takie technologie znane są pod nazwą dobrej praktyki rolniczej. Badania strukturalne nie zawierały pytań o takie praktyki. Niemniej — poza ważną informacją o prowadzeniu upraw polowych, chowie zwierząt gospodarskich oraz stosowaniu nawozów mineralnych i organicznych — wyniki tych badań pozwalają na ocenę zrównoważenia produkcji rolnej z przyjaznym podejściem do środowiska, co polega na spełnianiu kilku ważnych kryteriów. Chodzi o kryteria: udziału zbóż w strukturze zasiewów (nie więcej niż 66%), obsady zwierząt gospodarskich (nie więcej niż 2 SD/ha użytków rolnych), grup roślin w zmianowaniu (co najmniej trzy) oraz okrywy zielonej na zimę (co najmniej 33% powierzchni gruntów ornych). Ponadto ustalono liczbę gospodarstw spełniających kryterium bilansu organicznej gleby (większe wnoszenie substancji organicznej aniżeli wynoszenie)⁷. Odsetek gospodarstw charakteryzujących się wymienionymi cechami podano w tabl. 8.

TABL. 8. GOSPODARSTWA Z WYBRANYMI WSKAŹNIKAMI PRZYJAZNYMI ŚRODOWISKU W 2007 R.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem	Gospodarstwa rolników $\geq$ ≥ 8 ESU	Gospodarstwa nierolników $\geq$ ≥ 8 ESU
	w tym ≥ 8 ESU		

W odsetkach ogólnej liczby gospodarstw w tych grupach gospodarstw

Gospodarstwa:				
z uprawniami polowymi	79,5	94,8	97,5	76,5
posiadające zwierzęta	64,5	86,8	89,5	68,7
stosujące:				
nawozy mineralne i wapniowe	72,0	96,7	97,5	91,6
nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego	52,3	85,3	88,0	67,1

⁷ Bardziej szczegółowo kryteria te są przedstawione w pracy: J. St. Zegar, W. Wilk, *Zrównoważenie indywidualnych gospodarstw rolnych w świetle wybranych kryteriów*, w: *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (4), IERiGŻ, Warszawa 2007.

**TABL. 8. GOSPODARSTWA Z WYBRANYMI WSKAŹNIKAMI
PRZYJAZNYMI ŚRODOWISKU W 2007 R. (dok.)**

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne ogółem	Gospodarstwa rolników $\geq$ ≥ 8 ESU	Gospodarstwa nierolników $\geq$ ≥ 8 ESU
	w tym ≥ 8 ESU		

W odsetkach ogólnej liczby gospodarstw w tych grupach gospodarstw (dok.)

Gospodarstwa (dok):				
spełniające kryterium:				
zboż	25,1	34,7	34,8	34,2
obsady zwierząt	97,5	92,9	92,6	94,5
grup roślin	21,6	51,4	54,3	31,6
okrywy roślinami	34,2	50,9	52,2	41,9
bilansu substancji organicznej	58,1	55,9	55,6	57,4

W kg na 1 ha UR

Zużycie nawozów	120,9	151,1	154,6	122,0
-----------------------	-------	-------	-------	-------

Źródło: obliczenia wykonane przez US w Olsztynie.

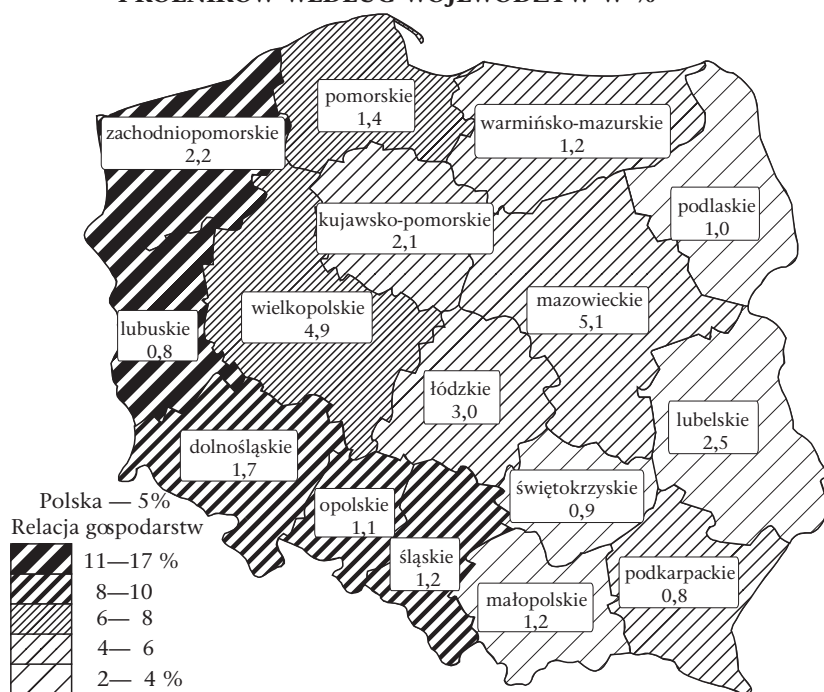
Główne wnioski, jakie wynikają z danych tabl. 8, to znaczny odsetek gospodarstw bez upraw polowych oraz bez zwierząt gospodarskich. Można sądzić, że gospodarstwa bez upraw polowych w grupie ekonomicznie żywotnych gospodarstw nierolników (ok. 8 tys. spośród 13 tys. takich gospodarstw w kategorii żywotnych ekonomicznie), to gospodarstwa o znacznym areale użytków rolnych, na których co najwyżej prowadzone są zabiegi podstawowe. Nieznacznie mniejszy odsetek gospodarstw nierolników stosuje nawozy mineralne, natomiast znacznie mniejszy — nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego, co oczywiście wynika z odsetka gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie. Analizowana grupa gospodarstw nie wyróżnia się pod względem spełnienia takich kryteriów przyjaznego podejścia do środowiska, jak uprawa zboż, obsada pogłowia i substancji organicznej. Niekorzystnie natomiast odbiegają te gospodarstwa w zakresie spełniania kryterium — grup roślin i zimowej okrywy roślinnej. Z kolei mniej zużywają one nawozów mineralnych w przeliczeniu na 1 ha UR, co wynika przede wszystkim z większego odsetka gospodarstw bez upraw polowych.

PRZESTRZENNE ROZMIESZCZENIE GOSPODARSTW NIEROLNIKÓW

Ekonomicznie żywotne gospodarstwa nierolników skupione są przede wszystkim w czterech województwach: mazowieckim (5,0 tys.), wielkopolskim (4,9 tys.), łódzkim (3,0 tys.) i lubelskim (2,5 tys.). Na te województwa przypada zatem połowa badanej grupy gospodarstw. Najmniej natomiast jest ich w województwach: lubuskim (754), podkarpackim (837), świętokrzyskim (859) i podlaskim (1009). Pewnego powodu takiego rozmieszczenia żywotnych ekonomicznie gospodarstw nierolników można upatrywać w wielkości województwa oraz w strukturze ob-

szarowej. Istotniejsze, jak się wydaje, są przyczyny tkwiące poza rolnictwem. Pośrednio może na to wskazywać rozbieżność liczby gospodarstw rolnych według siedziby użytkownika oraz położenia gospodarstwa rolnego. Otóż wyróżnia się tu województwa śląskie i mazowieckie, w których liczba gospodarstw według pierwszego sposobu ujęcia jest większa odpowiednio o 7,2 tys. i 7,0 tys., natomiast mniejsza jest w województwach świętokrzyskim (o 1,3 tys.), podkarpackim (o 0,7 tys.) i podlaskim (o 0,6 tys.). Ale to tylko wstępna sugestia — protohipoteza, którą należałoby poddać weryfikacji przy okazji najbliższego powszechnego spisu rolnego.

Wykr. 5. RELACJA GOSPODARSTW POWYŻEJ 8 ESU — NIEROLNIKÓW I ROLNIKÓW WEDŁUG WOJEWÓDZTW W %

Uwaga. Liczby zamieszczone na mapie oznaczają liczbę gospodarstw nierolników ≥ 8 ESU (ogółem w Polsce 31 tys. gospodarstw)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania struktury gospodarstw rolnych GUS, 2007 r.

Na wykr. 5 zaznaczono województwa według relacji żywotnych ekonomicznie gospodarstw nierolników i rolników. Te pierwsze stanowią najwyższy odsetek w dwóch województwach — zachodniopomorskim (16,6) i lubuskim (11,6). Stosunkowo wysoka relacja jest w województwach: śląskim (9,8), opolskim (9,7) i dołnośląskim (8,1), natomiast najniższa w województwach: podlaskim

(2,2), świętokrzyskim (2,2), lubelskim (3,2) i małopolskim (3,5). Można sądzić, że znaczenie dla takiego układu miała podaż ziemi „popegeerowskiej” w latach 90. ub. wieku, aczkolwiek nie przemawia za tym z jednej strony stosunkowo wysoka relacja w woj. śląskim oraz z drugiej strony — zadziwiająco niska w woj. warmińsko-mazurskim. Podobne „zakłócenia” znajdują wyraz także w odsetku ekonomicznie żywotnych gospodarstw nierolników w ogólnej liczbie gospodarstw ekonomicznie żywotnych. Otóż najwyższy odsetek ma miejsce w woj. podkarpackim (28,0), a następnie w województwach zachodniopomorskim (26,5) i małopolskim (26,3), a najniższy w województwach: podlaskim (4,4), warmińsko-mazurskim (8,1) i kujawsko-pomorskim (8,3).

Zakończenie

Zróznicowanie polskich gospodarstw rolnych jest ogromne, niewątpliwie większe aniżeli w krajach zachodnioeuropejskich. Jest to z jednej strony spuścizna historyczna, w tym zwłaszcza okresu gospodarki centralnie planowanej, z drugiej — specyfiki transformacji ustrojowej, w której ziemia stała się formą lokaty kapitału, a także osobliwości współczesnej drogi rozwoju rolnictwa i oddzielania się gospodarstw domowych od gospodarstw rolnych.

Ukształtowanie się znaczącej liczebnie grupy gospodarstw domowych nierolników, użytkujących ekonomicznie żywotne gospodarstwa rolne, stanowi nowy fakt społeczny o istotnym znaczeniu dla rolnictwa. Gospodarstwa te stanowią wprawdzie nieduży odsetek ogółu gospodarstw indywidualnych, lecz znaczący odsetek stosunkowo sprawnych i perspektywicznych gospodarstw rolnych. Gospodarstwa nierolników, dysponujące znaczącymi dochodami pozarolniczymi, konkurują z gospodarstwami rolników przede wszystkim w handlu ziemią oraz w transferze środków publicznych do rolnictwa. Na podstawie dostępnych danych nie można ustalić stopnia tej konkurencji, niemniej jednak stanowi ona niepodważalny fakt. O ile konkurencja na rynku ziemi czy rynku produktów rolnych jest cechą właściwą i pozytywną dla gospodarki rynkowej, to nie jest tak oczywista zasadność partycypacji w transferach środków publicznych wynikających z mechanizmów wspólnej polityki rolnej UE (w każdym razie w transferach uzasadnianych wsparciem dla rolnictwa rodzinnego). Gospodarstwa nierolników o ekonomicznie żywotnych gospodarstwach rolnych trudno bowiem uznać za takowe.

W polityce adresowanej (bądź która powinna być adresowana) do pewnych grup społecznych, potrzebne jest ustalenie cech grup węższego zakresu, specyficznych (jak np. ferm zwierzęcych o małych arealach czy w ogóle bez ziemi, gospodarstw prowadzonych przez osoby samotne czy właśnie żywotnych ekonomicznie gospodarstw nierolników). Pełna analiza takich grup jest możliwa tylko na podstawie danych spisów powszechnych.